

Arleta Szulc

Toruń

**Odzwierciedlenie
cyrylometodejskiego wzorca przekładowego
w cerkiewnosłowiańskich redakcjach *Księgi Psalmów***

Słowa kluczowe: cyrylometodejski model przekładowy, cerkiewnosłowiańska redakcja psalterzowa, wzorzec grecki, zabieg translatorski, formy opozycyjne

1. Uwagi wstępne

Wśród cech charakterystycznych cyrylometodejskiego wzorca przekładowego zwykle wyróżnia się następujące [Szulc 2011, 48; Szulc 2012, 165]¹:

- wierność treści w żaden sposób nieskażoną niewolniczym naśladownictwem greckiego wzorca;
- swobodę wypływającą z uznania nadrzędności zasady jasności merytorycznej;
- mistrzowskie wykorzystanie potencjału (leksykalnego i słowotwórczego) języka słowiańskiego;
- harmonijne powiązanie elementów obcych z rodzimymi.

Wymienione cechy natury ogólnej znajdowały swą konkretną realizację w odpowiednich zabiegach translatorskich. Polegały one m.in. na [Алексеев 1985, 10–11]:

- wprowadzaniu (w razie konieczności²) liczby podwójnej dla oddania greckiej liczby mnogiej;

---

¹ O tych i innych cechach przekładu cyrylometodejskiego, zob. także Szulc [2000, 26–31] oraz literaturę tam podaną.

² Gdy mowa była o dwóch (lub występujących parami) osobach, zwierzętach, rzeczach; w konstrukcjach z liczebnikami *дѣва/дѣвѣ* (oba/obě) lub bez liczebnika, gdy liczba wynikała z kontekstu.

- częstej zamianie dopełniacza celownikiem, zwłaszcza w funkcji posesywnej;
- wprowadzaniu łącznika czasu teraźniejszego wówczas, gdy w greckim źródle (analogicznie do oryginału hebrajskiego) był on opuszczany;
- zastępowaniu, głównie w 2. os., aorystu perfektem;
- oddawaniu greckich nieprefigowanych form aorystu słowiańskimi formami aorystu z prefiksem;
- zamianie greckiej strony zwrotnej/biernej słowiańską stroną czynną;
- tłumaczeniu niektórych greckich konstrukcji z przyimkami odpowiednimi słowiańskimi formami przypadkowymi bez przyimka;
- preferowaniu własnych, słowiańskich sposobów słowotwórczych, przy bardzo rzadkim kalkowaniu modeli greckich;
- zmianach w szyku wyrazowym, uwarunkowanych względami rytmiki tekstu;
- tłumaczeniu tego samego wyrazu greckiego kilkoma słowiańskimi odpowiednikami (wariantami), w zależności od uwarunkowania kontekstualnego;
- posługiwaniu się w celach interpretacyjnych, obok greckich, łacińskimi tekstami źródłowymi.

Specyfika pierwotnych przekładów tekstów biblijnych i liturgicznych na język słowiański, autorstwa samych Braci sołuńskich i ich najbliższych uczniów/współpracowników, została już dziś przez badaczy ustalona (aczkolwiek z pewną jeszcze dawką prawdopodobieństwa). Stało się to możliwe dzięki wieloletnim badaniom tekstologicznym³ nad wiernymi na ogół kopiami niezachowanymi do naszych czasów oryginalnych tłumaczeń z epoki cyrylometodejskiej, reprezentowanymi przez teksty tzw. kanonu staro-cerkiewno-słowiańskiego (scs.), a także nad ich późniejszymi modyfikacjami cerkiewnosłowiańskimi (cs.). Jak się okazuje teksty, o których mowa niekiedy mogą skrywać cechy nawet starsze niż te poświadczone w zabytkach scs⁴.

Celem niniejszego artykułu jest przeanalizowanie realizacji kilku wybranych, z wymienionych wyżej, zabiegów translatorskich w poszczególnych cerkiewnosłowiańskich redakcjach⁵ psalterzowych oraz odpowiedź na pyta-

³ Wzmoczone badania w tym zakresie sięgają końca XIX – początku XX w.

⁴ Por. np. cytaty z ksiąg Pisma Świętego w *Pandektach Antiocha* z XI w., XIV-wieczne łańgolicke zabytki chorwackie itp.

⁵ Redakcjami nazywa się tutaj wszelkie wersje (modyfikacje) tłumaczenia pierwotnego, bez względu na to, czy powstawały żywiolowo, niezamierzenie, w wyniku wielokrotnych kopiowań tekstu, czy też są rezultatem, powodowanych konkretnymi przyczynami, świadomych i celowych korekt; nie różnicując używanych w rosyjskojęzycznej literaturze slawistycznej pojęć *извод* i *редакция* w miejsce obu stosuje się *редакция*; definicje pojęć: *извод, редакция*, zob. pr. w: Верещагин [2001, 298, przypis 131 i 132].

nie o stopień zachowania w nich rozpatrywanego modelu przekładowego (na potrzeby artykułu okrojonego do pięciu wybranych cech, zob. niżej).

W analizie wykorzystano następujące teksty porównawcze:

S. – staro-cerkiewno-słowiański *Psalterz synajski*, z XI w., w wyd.: Северьянов С., 1922/1954, *Синайская псалтырь. Глаголический памятник XI века*, Петроград/Graz; Mareš F. V. (red.), 1997, *Psalterii Sinaitici pars nova (monasterii s. Catharinae codex slav. 2/N)*, Wien; reprezentant redakcji archaicznej, nazywanej także redakcją pierwszą (the 1st redaction/redaction I) [MacRobert 1998, 921–942; Thomson 1998, 803–808].

B. – bułgarski (macedoński) *Psalterz boloński* (z komentarzami), z XIII w., w wyd.: Дуйчев И., 1968, *Болонски псалтир. Български книжовен паметник от XIII век*, София; reprezentant redakcji archaicznej.

Sr. – serbski psalterz rękopiśmienny, z I połowy XIII w., w wyd.: Altbauer M., 1979, *Der älteste serbische Psalter*, Slavistische Forschungen 23, Köln–Wien; Tarnanidis I., 1988, *The Slavonic Manuscripts Discovered in 1975 at Catherine's Monastery on Mount Sinai*, Thessaloniki; reprezentant mieszanej redakcji archaiczno-ruskiej, zgodnie z klasyfikacją C. M. MacRobert [MacRobert 1993, 282].

F. – ruski psalterz rękopiśmienny (z wewnętrznymi uzupełnieniami), z XIII w., z Rosyjskiej Biblioteki Narodowej w St. Petersburgu (sygnatura F.п.І.1); reprezentant redakcji ruskiej, której nazwa wynika nie tyle z pochodzenia (redakcja ta wykazuje wyraźne związki z zabytkami wschodnio-bułgarskimi), co z faktu zachowania i rozpowszechnienia tej wersji psalterza głównie w odpisach ruskich [Погорелов 1901, XXX–XXXIV, Карачорова 1985, 32, MacRobert 1998, 923].

N. – bułgarski *Psalterz norowski* (z wewnętrznymi uzupełnieniami), z XIV w., w wyd.: Чешко Е. В. и др., 1989, *Норовская псалтырь. Среднеболгарская рукопись XIV века*, ч. 1–2, София; reprezentant redakcji norowskiej, określanej również jako czwarta redakcja psalterzowa (redaction IV)⁶ [Thomson 1998, 820–822].

K. – ruski *Psalterz kijowski*, z 1397 r., w wyd.: Вздорнов Г. В., 1978, *Киевская псалтырь 1397 года из Государственной Публичной библиотеки имени М. Е. Салтыкова-Щедрина в Ленинграде*, Москва; reprezentant redakcji atońskiej⁷, w literaturze przedmiotu znanej także pod

⁶ Nie jest ona tożsama z czwartą redakcją (wg klasyfikacji MacRobert), odzwierciedloną we wschodniosłowiańskich rękopisach psalterzowych ze schyłku XIV w. i z w. XV [por. MacRobert 1998, 913].

⁷ Lekcje uznane za atońskie obserwuje się we wszystkich psalmach *Psalterza kijowskiego*, oprócz pierwszych trzydziestu [zob. np. Чешко 1981, 84; Чешко 1982, 86–91].

nazwą redakcja trzecia (redaction III) [MacRobert 1998, 921–922] lub recenzja trzecia (the 3rd recension) [Thomson 1998, 815–820].

C. – *Psalterz metropolity Cypriana*, XV-wieczna kopia średniobułgarskiego psalterza sporządzona dla potrzeb Słowian wschodnich (w analizie wykorzystano zestawienia odpowiednich wariantów lekcji w wyd.: Чешко Е. В. и др., op. cit.); reprezentant redakcji cyprianowskiej, określanej także jako piąta rewizja (the 5th revision) [Thomson 1998, 823–825] lub jako redakcja czwarta [MacRobert 1998, 928].

Analizowane formy staro-cerkiewno-słowiańskie i cerkiewnosłowiańskie skonfrontowano z ich greckimi odpowiednikami wg wyd.: Rahlfs A., 1936, *Septuaginta id est Vetus Testamentum Graece iuxta interpretes*, vol. 2, Stuttgart. Dla uproszczenia analizy przyjęto założenie o braku zróżnicowania pomiędzy oryginałami greckimi, na których oparte zostały porównywane redakcje psalterzowe⁸.

2. Przykłady realizacji wybranych zabiegów translatorskich

Niżej rozpatrzone zostaną użycia:

- (1) form liczby podwójnej w opozycji do form liczby mnogiej,
- (2) celownika w opozycji do dopełniacza,
- (3) form czasu teraźniejszego z łącznikiem w opozycji do form bez łącznika,
- (4) perfektu w opozycji do aorystu oraz
- (5) form bez przyimka w opozycji do konstrukcji z przyimkiem.

Badaniu poddano nie wszystkie z poświadczonych, lecz wyselekcjonowane w przekroju tekstu miejsca paralelne zestawianych ze sobą reprezentantów cerkiewnosłowiańskich redakcji psalterzowych, w których użycia rozpatrywanych form opozycyjnych zostały odzwierciedlone.

Liczba podwójna w opozycji do liczby mnogiej

Jedną z wielu osobliwości najwcześniejszych tłumaczeń na język słowiański tekstów liturgicznych i biblijnych, a więc i *Psalterza*⁹ była skłon-

⁸ W praktyce ustalenie konkretnego źródła (konkretnych źródeł) tłumaczeń bądź redakcji cerkiewnosłowiańskich okazuje się skomplikowane z uwagi na możliwość konfrontacji poszczególnych tekstów z różnymi podstawami greckimi oraz różnego zakresu (stopnia) tych konfrontacji; na temat pewnych ustaleń w tym zakresie, zob. np. Алексеев [1984, 3–22; 1999, 117–130]; MacRobert [1990, 7–15] i in.

⁹ O tym, że to właśnie *Psalm*y znalazły się w grupie tekstów najwcześniej przetłumaczonych z greki przez Braci soluńskich, informuje XV rozdział *Żywotu Metodego*: *Ψαλтърьь бо еѣ тѣкъмо и квангелък съ апостооломь и изъбранъинимъ слоужьбамъ црькьвьвнъинимъ съ философомь прѣложилъ прѣвѣкъ*, w: Lehr-Spławiński [2000, 119].

ność do stosowania, wbrew greckiemu wzorcowi¹⁰, form liczby podwójnej. Skłonność ta utrzymywała się (choć nie w jednakowym zakresie) również w ich późniejszych, scs. i cs. replikach.

Z porównywanych rękopisów psalterzowych, zdecydowaną przewagę użyć *dualu* (usankcjonowanych względami semantyki tekstu) obserwuje się zarówno u reprezentantów redakcji archaicznej (S. i B.), jak i redakcji późniejszych – ruskiej (Sr. i F., chociaż w F. użycie to jest nieco mniejsze, a w Sr. większe) oraz norowskiej (N.) i atońskiej (K.). Użycie form liczby podwójnej w *Psalterzu kijowskim*, a zwłaszcza w *Psalterzu norowskim*, odznacza się w stosunku do użyć w redakcjach starszych nawet nieznaczną tendencją wzrostową. Inaczej rzecz się ma z zastosowaniem liczby podwójnej w psalterzu redakcji cyprianowskiej (C.). Tutaj odnotowuje się wyraźną przewagę form liczby mnogiej. Liczby podwójnej używa się w *Psalterzu metropolity Cypriana* zdecydowanie rzadziej¹¹. Por. np.:

Ps 20:3 **ХОТѢНІѢ** (w B., Sr., F., N., K., C.: **ХОТѢНІЕ**) [ουσΤΤ S., B., Sr., F., ουσΤЕН N., gr. τῶν χειλέων – ουσΤΗΥ K., C.] εγο¹²;

Ps 37:17 **ВЪНЕГДА** (w B.: **ЕГДА**) **ПОДВІЖАСТЕ[-Ѣ, -а]** **СѦ** (w N., C.: **ПДВІЖ[Ж]АТИ СѦ**) [нос[з]Ѣ мои S., B., Sr., F., **НОЗИ** мои K., **НОГАМА** монма N. – **НОГАМЪ** моимъ C., gr. πόδας μου];

Ps 39:10 [ουσΤΟМЪ **ЛЪМЪ** S., gr. τὰ χεῖλη μου – ουσ(Т) **(Ъ)**нама м^оима B., Sr., F., K., ουσТНѢ мои N., C.] **НЕ ВЪЗБРАНИЖ**;

Ps 46:2 **ВЪСПЛЕЩІѢ[а,ε]ТЕ** (w Sr.: **ВЪСПЛЕЩАИТЕ**) [рЖкама S., B. – рЖками Sr., F., N., K., C., gr. χεῖρας];

Ps 48:11 **БЕЗОУМНІѢ СЪ НЕСЪМЪСЛЪНЫМЪ** (w B., F., N., K., C.: **БЕЗОУМЕНЪ И НЕСЪМЪСЪЛЕНЪ**, w Sr.: **БЕЗОУМНИ И НЕСМИСЪЛНИ**) ... [οСТАВІАТЪ S., B., Sr., N., C., gr. καταλείψουσιν – οСТАВІТА F., K.] **БОГАТЪСТВО СВОЕ**;

Ps 60:5 **КРОВОМЪ** (w N., K., C.: **ВЪ КРОВѢ**) [κρΙλοΥ **ТВОЕЮ** S., B., Sr., F., N., K. – **КРИЛЪ ТВОИХЪ** C., gr. τῶν πτερύγων σου];

Ps 75:6 **РЖКАМА СВОИМА** S. – **РЖКАМИ С(Ъ)ВОИМИ** B., Sr., F., N., Kij., **РЖКЪ СВОИХЪ** C., gr. ταῖς χερσὶν αὐτῶν;

¹⁰ W klasycznej grece *dualis* zachowany został jedynie szcążkowo; w dialekcie attyckim z V w. p.n.e. występował jeszcze dość często, po śmierci zaś Aleksandra Wielkiego (IV w. p.n.e.) zanikł, pozostawiając po sobie nieliczne ślady, zob. np. Auerbach, Golias [1985, 159]; por. też uwagę na ten temat w: Szulc [2006, 128, przypisy 47].

¹¹ Szło to w parze z tendencjami obserwowanymi w żywych językach słowiańskich; w większości z nich zanik liczby podwójnej dokonał się do XV w.; nie oznacza to bynajmniej, że w wiekach kolejnych w zabytkach o podłożu cerkiewnym, ale i w zabytkach świeckich, nie była ona stosowana.

¹² Cytowane fragmenty podaje się w zapisie zgodnym z *Psalterzem synajskim* (w przypadku gramatycznej i leksykalnej zgodności między porównywanymi tekstami); warianty lekcji zaś cytuje się według najstarszego psalterza w grupie, w którym dany wariant został odzwierciedlony; generalnie nie uwzględnia się różnic graficzno-fonetycznych.

Ps 86:4 **ра(а)въ і вавоульна** (w B., F., K., C.: **вавилона**, w Sr.: **βαβυλωνοῦ**, w N.: **βαβιλωνη**) **помѣнѣж ... [сѣвъѣдѣшѣта(а) S., B., Sr. – свѣдѣнѣаго F. – свѣдѣнѣи(и)х N., K., C., gr. τοῖς γινώσκουσιν] мѣж**;

Ps 110:7 **дѣла [рѣкоу S., B., Sr., F., N., K. – рѣкъ C., gr. χειρῶν] твою** (w B., Sr., F., N., K., C.: **εγο**);

Ps 118:101 **възвранихъ [ногама моѣма S., B., Sr., F., N., K. – нога^m мон^m C., gr. τοὺς πόδας μου];**

Ps 118:148 **[варисте[-ѣ, -а] S., B., Sr., F., прѣваристѣ K., C. – прѣдварѣишѣ N., gr. προέφθασαν] [очи моѣ S., B., Sr., F., N., K., C. – gr. οἱ ὀφθαλμοὶ μου];**

Ps 122:2 **въ [рѣкоу S., B., Sr., N., K., C. – рѣкъ F. – gr. εἰς χεῖρας];**

Ps 131:4 **покоѣ [крота[о]фома (w Sr.: **акротома**, w F.: **схраненима**, w N.: **скранима**) моѣма S., B., Sr., F., N. – скрань[i]амь монѣ K., C., gr. τοῖς χροτάφοις μου];**

Ps 144:15 **[очи S., B., Sr., F., N., K., C. – gr. οἱ ὀφθαλμοί] ... [оуп[о]ваете[-ѣ] S., B., N. – оуп(о)вають S., F., K., C., gr. ἐλπίζουσιν];**

Ps 151:2 **[рѣцѣ moi S., B., Sr., F., N., K., C. – gr. αἱ χεῖρές μου] [сѣтвористе[-ѣ, -а] S., B., Sr., F., N., K. – сѣтворишѣ C., gr. ἐποίησαν] [к]рѣганѣ (w F., N., K., C.: **органѣ**).**

Celownik w opozycji do dopełniacza

Kolejną rozpatrywaną w niniejszym opracowaniu cechą charakterystyczną cyrylometodejskiego wzorca przekładowego jest preferowanie celownika na miejscu greckiego dopełniacza, szczególnie w funkcji przydawki przynależnościowej. W zabytkach kanonu scs., a także w redakcjach cs. ta osobliwa konstrukcja składniowa występowała często, nie wynika jednak z tego, że każdy grecki *genetivus possessivus* realizowany był przez słowiański *dativus possessivus*. Mógł on równie dobrze być oddawany rzeczownikiem, zaimkiem lub przymiotnikiem dzierżawczym w dopełniaczu.

Użycie celownika w opozycji do dopełniacza w porównywanych paralelnych kontekstach scs. i cs. psalterzy przedstawia się następująco. W *Psalterzu synajskim* i w psalterzu serbskim (Sr.) liczba użyczeń celownika wyraźnie przewyższa liczbę użyczeń dopełniacza. Podobnie, przewagę form celownika (choć już nie tak zdecydowaną) odnotowuje się w ruskim psalterzu z XIII w. (F.). W psalterzach: bolońskim, norowskim i kijowskim w rozpatrywanych kontekstach celownik i dopełniacz stosowane są mniej więcej w tym samym zakresie¹³. W *Psalterzu Cypriana* natomiast użycie celow-

¹³ Wyrażanie posesywności za pomocą celownika lub dopełniacza, przy wyraźnym roz-

nika zostało zdecydowanie zmniejszone na rzecz dopełniacza. Oto niektóre z przykładów:

Ps 26:12 **въ рѣцѣхъ** (w K., C.: **въ дшѣхъ**) [**сѣтъжжажѣштнѣхъ** S., gr. θλιβόντων – **сѣтъжжажѣщи(и)мѣ** B., F., Sr., N., K., C.] **мигѣ** (w B., F., N., K., C.: **ми**, w Sr.: –);

Ps 40:3 **въ рѣцѣхъ** (w C.: **рѣкѣхъ**) [**врагомѣ** S., B., Sr., F., N., K., C. – gr. ἐχθροῦ] **его**;

Ps 42:5 **спѣнь[и]е** [**лицю моему** S., B., Sr., F., N., K. – **лица моего** C., gr. τοῦ προσώπου μου];

Ps 47:11 **на конѣцѣхъ** (w Sr.: **конци**, w K.: **конѣхъ**) [**зем(л)и** S., Sr., N. – **земла** B., F., K., C., gr. τῆς γῆς];

Ps 60:7 **лѣта** [**еμου** S., B., Sr., F., K. – **его** N., C., gr. αὐτοῦ];

Ps 62:12 **оуста** (w F.: + **ихъ**) [**глаголющи(и)мѣ** S., B., Sr., F., N., K. – **глаголющ** C., gr. λαλούντων] **неправѣдѣ** (w N.: **неправедна**);

Ps 67:3 **отъ лицѣхъ[-а]** [**огнѣ** S., B., **огни** N., gr. πυρός – **огню** Sr., F., K., C.];

Ps 72:7 **въ любве** (w Sr., F., N.: **любви**, w K., C.: **любовь**) [**срѣдцю** S., Sr. – **срѣ(д)ца** B., F., N., K., C., gr. καρδίας];

Ps 81:1 **въ сонѣмѣхъ** (w Sr., F.: **съ[з]ворѣ**) [**вѣ** S., B., **вогвѣ** N., K., C., gr. θεῶν – **вгѣ** Sr., F.];

Ps 89:10 **дѣни[ь]е** [**лѣтомѣ нашимѣ** S. – **лѣтѣ нашихъ** B., Sr., F., N., K., C., gr. τῶν ἐτῶν ἡμῶν];

Ps 104:20 **кнѣзѣхъ[-а]** (w F., K.: **кнѣзѣ**, w N.: **кнѣзѣ**) [**людемѣ** S., B., Sr., K. – **люди(и)** F., N., C., gr. λαῶν];

Ps 111:9 **правѣда** [**еμου** S. – **его** B., Sr., F., N., K., C., gr. αὐτοῦ];

Ps 128:4 **вѣѣхъ** [**грѣшникѣ** S., Sr., **грѣшникѣхъ** B., gr. ἀμαρτωλῶν – **грѣшникомѣ** F., N., K., C.];

Ps 138:9 **въ послѣднѣхъ** (w N.: **послѣднѣхъ**) [**морю** S., Sr., N. – **морѣхъ[-а]** B., K., C., **морьскыхъ** F., gr. τῆς θαλάσσης];

Ps 144:19 **воиѣхъ** [**воиштитѣ** S., Sr., F., N., K. – **воиштитѣ** B., C., gr. τῶν φοβουμένων] **его**;

Ps 149:1 **въ црѣви** (w B., Sr.: **црѣвахъ**) [**прѣпо(добыи)чимѣ** S. – **прѣпобобынѣхъ** B., Sr., F., N., K., C., gr. ὀσίων].

---

graniczeniu zakresów ich użycia i uprzywilejowaniu konstrukcji *genetivus possessivus*, było charakterystyczne dla średniobułgarskich zabytków atońsko-tyrnowskich; w żywym języku bułgarskim, już od okresu starobułgarskiego, jako rezultat wpływu bałkańskiego, ugruntowywała się konstrukcja z celownikiem [por. np. Иванова-Мирчева, Харалампиев 1999, 48, 269, 320].

Stosowanie łącznika

Przekład cyrylometodejski wyróżniał się regularnym i konsekwentnym stosowaniem form osobowych czasownika **БЫТИ** w czasie teraźniejszym jako łącznika. Było to kolejnym wyrazem nieprzestrzegania formalnej zgodności z greckim, a pośrednio również z hebrajskim źródłem. Spośród porównywanych psalterzy zasada ta jest ściśle realizowana w *Psalterzu synajskim* i w *Psalterzu bolońskim*. Przewaga konstrukcji z łącznikiem nad konstrukcjami bez łącznika utrzymuje się również w pochodzących z XIII w. psalterzach serbskim (Sr.) i ruskim (F.), przy czym, zwłaszcza w tym drugim, zauważa się niewielkie zachwianie proporcji na rzecz przykładów z opuszczonym łącznikiem. W analizowanych kontekstach *Psalterza kijowskiego* konstrukcje z łącznikiem prawie całkowicie ustępują miejsca odpowiednim formom bez łącznika. W *Psalterzu norowskim* i w *Psalterzu Cypriana* zaś łącznik zostaje zupełnie wyeliminowany¹⁴. Por. np.:

Ps 5:10 **срѣце ихъ соуетьно(к)** [естъ S., B., F.; – Sr., N., K., C.], gr. ἡ καρδία αὐτῶν ματαία;

Ps 25:10 **въ нихъже ржкоу** (w Sr.: **имъже въ роукоу**, w F.: **в нихъже ржкы**, w N., K., C.: **ихъже въ ржкоу**) **везако(не)нѣѣ[-иѣ]** [сжтъ S., B., Sr., F.; – N., K., C.], gr. ὦν ἐν χερσὶν ἀνομία;

Ps 53:6 **гѣ застѣпникъ** [естъ S., B., Sr., F.; – N., K., C.] **дѣи моеи**, gr. ὁ κύριος ἀντιλήπτωρ τῆς ψυχῆς μου;

Ps 68:17 **ѣ[ѣ]ко блага** [естъ S., B., F.; – Sr., N., K., C.] **милость твоѣ[-ѣ]**, gr. ὅτι χρηστὸν τὸ ἔλεός σου;

Ps 90:9 **ѣ[ѣ]ко ты** [еси S., B., Sr.; – F., N., K., C.] **гѣ оупѣ[о]вани[ѣ]ε мое**, gr. ὅτι σύ, κύριε, ἡ ἐλπίς μου;

Ps 98:9 **ѣ[ѣ]ко сѣтъ** [естъ S., B., Sr.; – F., N., K., C.] **гѣ бѣ нашъ**, gr. ὅτι ἅγιος κύριος ὁ θεὸς ἡμῶν;

Ps 145:6 **(и) (в)ѣсѣ ѣ[ѣ]же** [сжтъ S., B., F.; – Sr., N., K., C.] **въ нихъ** (w N.: **въ немъ**), gr. καὶ πάντα τὰ ἐν αὐτοῖς itp.

Perfekt w opozycji do aorystu

Swoboda translatorska realizowana była w pierwotnym przekładzie słowiańskim także poprzez częste stosowanie na miejscu greckich form aorystu

¹⁴ Eliminacji łącznika w zabytkach takich, jak *Psalterz kijowski* i *Psalterz metropolity Cypriana* dodatkowo mogły sprzyjać zmiany w żywym języku; w *Psalterzu norowskim* zaś był to przede wszystkim wynik ścisłego podporządkowania się greckiemu tekstowi źródłowemu.

(głównie w 2., ale i w 3. os.) słowiańskich form perfektu. W wyniku przeprowadzonej analizy porównawczej stwierdzono, że w badanych kontekstach w *Psalterzu synajskim* zdecydowanie rzadziej niż w pozostałych psalterzach używa się perfektu zamiast aorystu. Liczba użyć perfektu wyraźnie wzrasta, zbliżając się do liczby użyć aorystu, w psalterzach: bolońskim, serbskim (Sr.) i ruskim (F.). W *Psalterzu norowskim* i w *Psalterzu kijowskim* odnotowano zdecydowaną przewagę użyć perfektu w stosunku do użyć aorystu. W *Psalterzu metropolity Cypriana* zaś w rozpatrywanych użyciach aoryst niemalże całkowicie został wyparty przez perfekt¹⁵. Por. np.:

Ps 20:5 [проси S., B., Sr., F., N., gr. ἤτησατο – проси^д ... есть K., C.]
оу тебе (w N.: та, w K., C.: ти);

Ps 39:7 не възвѣска S., B., Sr., F., N., K., gr. οὐκ ἤτησας – не възвѣскалаъ еси C.;

Ps 40:10 възвеличилъ ест^ь S., B., Sr., F., N. – възвеличи K., C., gr. ἐμεγάλυνεν;

Ps 59:5 ави S., B., Sr., F., gr. ἔδειξας – авиъ еси N., K., C.;

Ps 67:11 оуготова S., B., Sr., F., gr. ἠτοίμασας – оуготовалъ еси N., K., C.;

Ps 70:20 възведе S., B., Sr., F., C., gr. ἀνήγαγες – възвелъ еси N., възвел ... еси K.;

Ps 85:13 ѡзбавилъ е(си) S., B., Sr., F., N. – ѡзбави K., C., gr. ἐρρύσω;

Ps 88:40 оскврѣни S., B., Sr., F., gr. ἐβεβήλωσας – оскврѣнилъ еси N., K., C.;

Ps 105:10 ѡзбави S., N., K., C., gr. ἐλυτρώσατο – ѡзбавилъ ... ест^ь B., Sr., F.;

Ps 113:20 блѣтви S., блѣви B., Sr., F., N., gr. εὐλόγησεν – блѣвлъ ест^ь K., C.;

Ps 118:32 рашири S., B., F. (w Sr.: + се), gr. ἐπλάτυνας – ра(з)ширилъ еси N., K., C.;

Ps 137:2 възвеличи сѡ S., gr. ἐμεγάλυνας – възвеличилъ еси B., Sr., F., N., K., C.;

Ps 138:6 оудивилъ (сѡ) ест^ь S., B., Sr., F., N., K. – ѡдиви сѡ C., gr. ἐθαυμαστῶθη;

¹⁵ Ograniczenie użyć aorystu na korzyść perfektu mogło być podyktowane nie tyle naśladowaniem cyrylometodejskiego wzorca przekładowego, co dostosowaniem tłumaczenia do zmian obserwowanych w żywych językach słowiańskich (zob. całkowity, do XV w., zanik czasów przeszłych prostych np. u Słowian Wschodnich, częściowy – u Serbów i Chorwatów); przypuszcza się, że w zabytkach związanych ze średniobułgarską szkołą Euty-miusza Tyrnowskiego perfektu, a nie aorystu, używano wówczas, gdy istniała potrzeba wyrażenia stosunku do wydarzeń odbywających się w przeszłości, zob. o tym Харалампиев [1990, 89].

Ps 143:3 **сѣказа сѣа** S., Sr., F., gr. ἐγνώσθης, **сказаша** (!) B. – **сказаша** сѣа N., K, C.

Stosowanie przyimków

Niektóre greckie konstrukcje z przyimkami w pierwotnym przekładzie słowiańskim oddawano odpowiednimi formami bez przyimków. Tendencja ta jest jeszcze dobrze widoczna w *Psalterzu synajskim* oraz w *Psalterzu bolońskim*. W psalterzach serbskim (Sr.) i ruskim (F.) na równi używa się konstrukcji przyimkowych i bezprzyimkowych. Natomiast w pozostałych psalterzach – reprezentantach nowych redakcji (norowskiej, atońskiej, cyprjanowskiej) konstrukcje zawierające przyimki¹⁶ całkowicie wyparły swoje bezprzyimkowe warianty.

Oto niektóre z przykładów:

Ps 41:5 **домоу[-а] бѣтъ[-на]** S., B., Sr., F. – **до домоу бѣа** N., K., C., gr. ἕως τοῦ οἴκου τοῦ θεοῦ;

Ps 56:4 **дасть** (w N.: **далъ естъ**) [**поношень[и]е** S., Sr., F. – **въ поношеник** B., N., K., C., gr. εἰς ὄνειδος];

Ps. 56:12 **възнеси сѣа** (w F.: **възнесеши**^е, w N.: **възвыси сѣа**) [**нѣса** S. – **на небеса** B., Sr., F., N., K., C., gr. ἐπὶ τοὺς οὐρανοὺς] **бѣе**;

Ps 79:19 (**да**) **не о(тъ)стѣпимъ** [**тебе** S. – **ѿ те[о]бе** B., Sr., F., N., K., C., gr. ἀπὸ σου];

Ps 93:22 **и бысть мьнѣ** ... [**въ приѣжиште** S., B., N., K., C., gr. εἰς καταφυγὴν – **приѣжище** Sr., F.];

Ps 108:5 **и положиша** [**на мѣа** S., B., Sr., N., K., C., gr. κατ' ἐμοῦ – **ма** F.] **зъло** (w N., K., C.: **зла**) itd.

3. Podsumowanie

Rozpatrzone wyżej cechy, składające się na cyrylometodejski model przekładowy, w porównywanych reprezentantach cerkiewnosłowiańskich redakcji starotestamentowej *Księgi Psalmów* nie są realizowane w jednakowym zakresie:

- *Dualis* zamiast *pluralu* szeroko stosuje się we wszystkich, oprócz cyprjanowskiej, redakcjach psalterzowych.

¹⁶ Wzmoczona tendencja do użycia przyimków, jako rezultat postępującego zaniku deklinacji, charakteryzowała zabytki zwłaszcza okresu średniobułgarskiego.

- Celownik zamiast dopełniacza używany jest głównie w staro-cerkiewno-słowiańskim *Psalterzu synajskim* oraz w psalterzach redakcji (archaiczno-)ruskiej (Sr. i F.); w *Psalterzu bolońskim* i w psalterzach redakcji norowskiej (N.) i atońskiej (K.) jest on stosowany na równi z dopełniaczem, a w redakcji cyprianowskiej (C.) prawie całkowicie został wyparty przez dopełniacz.
- Użycie konstrukcji z łącznikiem kontynuuje przede wszystkim redakcja archaiczna, a także, w nieco mniejszym stopniu, redakcja ruska; w nowych redakcjach psalterzowych – atońskiej, a zwłaszcza norowskiej i cyprianowskiej, obserwuje się wyraźną eliminację łącznika.
- Perfekt na miejscu aorystu częściej zaczyna się pojawiać w *Psalterzu bolońskim* i w psalterzach redakcji ruskiej; zdecydowaną jednak przewagę użyć perfektu nad użyciami aorystu poświadczają dopiero redakcje późniejsze – norowska i atońska, a zwłaszcza cyprianowska; w staro-cerkiewno-słowiańskim *Psalterzu synajskim*, inaczej niż można byłoby oczekiwać, perfekt zamiast aorystu stosowany jest o wiele rzadziej.
- Przewagę konstrukcji bezprzyimkowych nad przyimkowymi poświadczają psalterze redakcji archaicznej; redakcja ruska na równi stosuje oba typy konstrukcji; redakcje: norowska, atońska i cyprianowska – prawie wyłącznie typ z przyimkiem.
- Z powyższych ustaleń wynika, że wszystkie analizowane tu cechy cyrylometodejskiego modelu przekładowego zachowane zostały (w znacznym stopniu) w psalterzach redakcji archaicznej i ruskiej; redakcja norowska zdecydowanie kontynuuje trzy spośród pięciu analizowanych cech (zastępowanie liczby mnogiej podwójną, dopełniacza celownikiem, aorystu perfektem), podobnie redakcja atońska; w redakcji cyprianowskiej analogię do pierwotnego wzorca przekładowego wyraźnie obserwuje się jedynie w przypadku jednej cechy (zastępowanie aorystu perfektem).
- Stosowanie rozpatrywanych cyrylometodejskich zabiegów translatorских w postcyrylometodejskich cerkiewnosłowiańskich wersjach *Psalterza* nie zawsze da się wytłumaczyć mniejszym lub większym pielęgnowaniem w nich pierwotnego wzorca przekładowego – obok archaizacji można mieć tutaj do czynienia z modernizacją tekstu psalterzowego, zmierzającą do choćby częściowego dostosowania go do przemian w żywych językach słowiańskich (por. np. wyparcie aorystu przez perfekt w *Psalterzu metropolity Cypriana* oraz częste jeszcze stosowanie celownika zamiast dopełniacza w *Psalterzu norowskim*).

Literatura

(niniejszy wykaz nie obejmuje psalterzowych tekstów porównawczych – scs., cs. i gr. – są one wskazane na str. 145–146 artykułu)

- Auerbach M., Golias M., 1985, *Gramatyka grecka*, Warszawa.
- Lehr-Splawiński T., 2000, *Żywoty Konstantyna i Metodego (obszerne)*, Warszawa.
- MacRobert C. M., 1990, *The Greek Textological Basis of the Early Redactions of the Church Slavonic Psalter*, „Palaeobulgarica”, vol. 14, № 2, s. 7–15.
- MacRobert C. M., 1993, *Translation is Interpretation: Lexical Variation in the Translation of the Psalter from Greek into Church Slavonic up to the 15th Century*, „Zeitschrift für slavische Philologie”, Bd. 53, № 2, s. 254–284.
- MacRobert C. M., 1998, *The Textual Tradition of the Church Slavonic Psalter up to the Fifteenth Century*, [w:] *Interpretation of the Bible*, ed. J. Krašovec, Ljubljana – Sheffield, s. 921–942.
- Szulc A., 2000, *Leksykalne i slowotwórcze zróżnicowanie cerkiewnosłowiańskich psalterzy redakcji ruskiej z XI–XIX wieku*. Cz. 1: *Zróżnicowanie leksykalne*, Toruń.
- Szulc A., 2006, *Psalterz warszawskiego zbioru Boz. 86 wobec cerkiewnosłowiańskiej tradycji rękopiśmiennej*. *Leksyka i morfologia*, Toruń.
- Szulc A., 2011, *Mentalization and Explication in South Church Slavonic Redactions of the Psalter* (wersja rozszerzona), „Palaeobulgarica”, vol. 35, № 2, s. 48–58.
- Thomson F., 1998, *The Slavonic Translation of the Old Testament*, [w:] *Interpretation of the Bible*, ed. J. Krašovec, Ljubljana – Sheffield, s. 605–920.
- Алексеев А. А., 1984, *О греческой основе славянских библейских переводов*, „Palaeobulgarica”, vol. 8, № 1, s. 3–22.
- Алексеев А. А., 1985, *Филологические критерии выявления библейских переводов Св. Мефодия*, „Полата књигописна”, № 14–15, s. 8–14.
- Алексеев А. А., 1999, *Текстология славянской Библии*, Санкт-Петербург.
- Верещагин Е. М., 2001, *Церковнославянская книжность на Руси*. *Лингво-текстологические разыскания*, Москва.
- Иванова-Мирчева Д., Харалампиев И., 1999, *История на българския език*, Велико Търново.
- Карачорова И., 1985, *Редакции древнеболгарского текста Псалтыри по языковым данным*, [w:] Коцева Е., Карачорова И., Атанасов А., *Некоторые особенности славянских псалтырей на материале XI–XVI вв.*, „Полата књигописна”, № 14–15, s. 26–38.
- Погорелов В., 1901, *Псалтыри*. *С приложением статьи: „О редакциях славянского перевода Псалтыри” и четырех фототипических таблиц* (Библиотека Московской синодальной типографии. Ч. 1: *Рукописи*), Москва.
- Харалампиев И., 1990, *Езикът и езиковата реформа на Евтимий Търновски*, София.

- Чешко Е. В., 1981, *Второе южнославянское влияние в редакции псалтырного текста на Руси (XIV–XV вв.)*, „Palaeobulgarica”, vol. 5, № 4, s. 79–85.
- Чешко Е. В., 1982, *Об афонской редакции славянского перевода Псалтыри в ее отношении к другим редакциям*, [w:] *Язык и письменность среднеболгарского периода*, Москва, s. 60–93.
- Шулц А. [Szulc A.], 2012, *Ментализация и экспликация в южнославянских переводах на Псалтиря (wersja skrócona)*, [w:] *Poznać Balkany. Historia – Polityka – Kultura – Języki*, red. V. Maldjieva, K. Taczyńska, Toruń, s. 165–174.

REFLECTION OF THE CYRILLO-METHODIAN PATTERN OF TRANSLATION
IN CS REDACTIONS OF *THE BOOK OF PSALMS*

S U M M A R Y

The considerations of the paper are focused on some chosen features of the first Slavonic translations of Scripture (i.e. using the dual instead of the plural, the dative instead of the genitive, introducing, as copulas, forms of the verb *byti* of the present whereas in Greek, similarly as in Hebrew sources, they were omitted, replacing the aorist by the perfect, preferring non-prepositional instead of prepositional constructions). The aim is to show realizations of the features in the successive CS redactions of *the Book of Psalms* (Archaic, Russian, Norov, Athonite and Cyprian). The question about the range of preservation in the redactions of the Cyrillo-Methodian model of translation is tried to be answered. The analysis was based on comparing not all but only selected across the text parallel fragments of the representatives of the redactions as regards the presence of the features of the model considered. It appeared that all the features had been the best survived in the Psalters of the Archaic and Russian redactions. The Norov and Athonite redactions have still continued three from five tendencies of translation and the Cyprian redaction – only one of them.

e-mail: letty@umk.pl